

Η Μετα-Αυτόνομη Προοπτική για την Επισφάλεια

Μετα-Φορντισμός, Βιοπολιτική Παραγωγή & Άυλη Εργασία.

Σε αυτό το μέρος της βιβλιογραφικής ανασκόπησης θα αναφερθούμε σε θεωρίες για την επισφάλεια από μια θεωρητική σκοπιά που αποκαλείται “μετα-αυτόνομη” (post-autonomia, ή “μετα-εργατίστικη” (post-operaista). Αν και οι στοχαστές που κατηγοριοποιούνται σε αυτό το ρεύμα έχουν πολλές διαφορές μεταξύ τους, μοιράζονται μερικές βασικές ιδέες και μια κοινή θεωρητική καταγωγή, από το ρεύμα του Ιταλικού Αυτόνομου Μαρξισμού της δεκαετίας του 1970. Ένα βασικό στοιχείο στο οποίο δίνεται έμφαση από το ρεύμα αυτό είναι η άνοδος, μετά τη δεκαετία του 1970 και την πετρελαϊκή κρίση, του τριτογενούς τομέα των υπηρεσιών και της οικονομίας της κατανάλωσης, σε μια οικονομική εξέλιξη που ονομάζεται μεταμοντέρνος ή μεταβιομηχανικός καπιταλισμός (Hardt & Negri, 2000: 94). Οι δυο αυτοί όροι συνήθως αναφέρονται και ως μετα-Φορντισμός, η δομή του σύγχρονου καπιταλισμού. Συνοπτικά, τα χαρακτηριστικά του μετα-Φορντισμού είναι ότι με την κίνηση σε μια μεταβιομηχανική κοινωνία (Bell, 1976) ο αστεακός χώρος απαλλοτριώνεται από “λαϊκές, κατασκευαστικές, ή φτηνές χρήσεις” και μεταμορφώνεται σε “καθαρές, ψυχαγωγικές, εμπορικές και οικιστικές ζώνες που προτιμούν οι επαγγελματίες, οι μάνατζερς, και οι εργαζόμενοι γραφείου” (Zukin, 1995: 115). Η “αποβιομηχάνιση” περιγράφει την γεωγραφική μετατόπιση των κέντρων παραγωγής από τα αναπτυγμένα κράτη, στα αναπτυσσόμενα, προς άγραν μικρότερου κόστους εργασίας και πρώτων υλών της παραγωγής. Επιπλέον, ως μετα-Φορντισμός ορίζεται και η αναδιοργάνωση της μαζικής παραγωγής των εργοστασίων προς όφελος των μικρών αγορών, των εξειδικευμένων αγαθών, και της ευέλικτης παραγωγής, ανάλογα με τη περιστασιακή ζήτηση (just in time) (Harvey, 1989). Οι δυτικές οικονομίες χαρακτηρίζονται επίσης από μια διπλή διεργασία, που αφορά εξίσου και τις οικονομίες της ανατολής και του νότου: μια αύξηση των έμμισθων σχέσεων εργασίας (μισθωτοποίηση), και συγχρόνως, ελαστικοποίηση της απασχόλησης παράλληλα με την επακόλουθη επισφάλεια των συνθηκών ζωής, μια πραγματική εξαθλίωση των μισθωτών.

Η Donna Haraway (1991) διατείνεται ότι η παγκοσμιοποίηση, από την εκμετάλλευση της εργασιακής δυναμης στην παραγωγή, οδηγεί σήμερα προς τον έλεγχο και την εργασία ολόκληρου του μηχανοποιημένου σώματος, έλεγχο που μπορεί να ασκείται απευθείας και συνεχώς, αντίθετα με το παρελθόν. Η καπιταλιστική συσσώρευση δεν στηρίζεται πλέον στην εκμετάλλευση της εργασίας - με τη βιομηχανική έννοια του όρου - αλλά στην εκμετάλλευση της γνώσης, των έμβιων όντων, της υγείας, του ελεύθερου χρόνου, του πολιτισμού, των σχεσιακών πόρων ανάμεσα στα άτομα (επικοινωνία, κοινωνικοποίηση, σεξουαλικότητα), του φαντασιακού, της προσωπικής

ανάπτυξης, του περιβάλλοντος, κλπ. Αυτό που παράγεται και πωλείται δεν είναι μόνο υλικά ή άυλα αγαθά, αλλά μορφές ζωής, μορφές επικοινωνίας, πρότυπα κοινωνικοποίησης, εκπαίδευσης, αντίληψης, κατοικίας, μεταφορών, κλπ. Η έκρηξη των υπηρεσιών συνδέεται απευθείας με αυτή την εξέλιξη, και δεν αφορά αποκλειστικά τις βιομηχανικές υπηρεσίες, αλλά και τους μηχανισμούς που οργανώνουν και ελέγχουν τις “μορφές ζωής”. Εκ τούτου υπάρχει η δήλωση ότι η παραγωγή γίνεται βιοπολιτική (Hardt & Negri, 2000). Για την καπιταλιστική συσσώρευση του μετα-Φορντισμού, οι εθνικές, θρησκευτικές και πολιτισμικές διαφορές γίνονται εμπορεύματα, όπως είναι η βιολογική αναπαραγωγή της ζωής. Η ζωή και οι διαφορές της γίνονται παράγοντες υπεραξίας για ένα αυξητικά νομαδικό καπιταλισμό. Η εποχή της παγκοσμιοποίησης που ζούμε δεν είναι μόνο εκτατική (απώλεια του τοπικού στοιχείου, κλπ.) αλλά και εντατική, καθώς ενσωματώνει γνωσιακούς, πολιτισμικούς, συναισθηματικούς και επικοινωνιακούς πόρους (τις ζωές των ατόμων) όπως και γενετικές επικράτειες και κληρονομιές (ανθρώπινες, φυτικές και ζωικές), τα αποθέματα των ζώων των ειδών και του ίδιου του πλανήτη (νερό, αέρας, κλπ.).

Η μετα-αυτόνομη προοπτική προτείνει επιπλέον ότι στο Δυτική μετα-Φορντική κοινωνία που ζούμε, η εργασία έχει γίνει “ευέλικτη επειδή οι εργαζόμενοι/ες πρέπει να μπορούν να προσαρμοστούν σε διαφορετικά καθήκοντα, κινητική επειδή πρέπει να μετακινούνται συχνά από τη μια δουλειά στην άλλη, και επισφαλής επειδή κανένα συμβόλαιο δεν εγγυάται σταθερή, μακροχρόνια απασχόληση” (Hardt & Negri, 2000: 112). Σε αυτό το πλαίσιο, ο τρόπος παραγωγής της “άυλης εργασίας” (immaterial labour) έχει διαδοθεί σαν “ιός” (Hochschild, 1997). Σύμφωνα με τους Hardt & Negri (2000: 291), άυλη εργασία είναι αυτή που “παράγει άυλα αγαθά, όπως μια υπηρεσία, ένα πολιτισμικό προϊόν, γνώσεις ή επικοινωνία”, “είναι η εργασία που παράγει το πληροφοριακό και πολιτισμικό περιεχόμενο του εμπορεύματος” (Lazzarato, 1996). Η Dowling (2006) τονίζει ότι δεν είναι η εργασία καθαυτή που είναι άυλη, καθώς «ενέχει τα σώματα και το μυαλό μας όπως κάθε άλλη εργασία» (Hardt & Negri, 2005: 105), αλλά το αποτέλεσμα της. Οι Hardt & Negri (2000: 292) καταδεικνύουν τρεις τύπους άυλης εργασίας: ο πρώτος προσδιορίζει την εργασία που «ενέχεται στην βιομηχανική παραγωγή που έχει πληροφορικοποιηθεί και έχει ενσωματώσει την τεχνολογία της πληροφορίας, κατά τρόπο που μεταμορφώνει την ίδια την παραγωγική διαδικασία», ο δεύτερος τύπος είναι «η άυλη εργασία των αναλυτικών και συμβολικών εργασιών που διακρίνεται από τη μια σε δημιουργική και διανοητική διαχείριση των πραγμάτων και από την άλλη σε εργασίες συμβολικής παραγωγής ρουτίνας», ενώ ο τρίτος είναι η συναισθηματική εργασία (affective labour), που «ενέχει την παραγωγή και το χειρισμό του συναισθήματος και απαιτεί (δυσνητική ή πραγματική) ανθρώπινη επαφή, εργασία με το σώμα». Οι De Angelis & Harvie (2006) προσθέτουν ότι όταν η άυλη παραγωγή γίνεται κεντρική, οι δεξιότητες, τη τεχνογνωσία και οι στάσεις της εργασίας (ανα)παράγονται από τις σχεσιακές

πρακτικές που (ξανα)μαθαίνουμε στο σπίτι, από τους θείους και τις θείες μας, τα αδέρφια μας, τους γονείς και τους συντρόφους μας. Η άυλη φύση της εργασίας υπονοεί μια δραστηριότητα η οποία δίνει έμφαση και έχει επίγνωση της συνεργασιακής φύσης της, η οποία είναι βιοπολιτική, η οποία παράγει συναισθήματα· επομένως μια συνεργασία που είναι πιθανότερο να έχει οριζόντιο χαρακτήρα, ριζωματική φύση, να οργανώνεται στη βάση άτυπων ομάδων εργασίας, δικτύων, ομότιμων (peer-to-peer) σχέσεων, ακόμη και κοινωνικών δεσμών, παρά να συντονίζεται από ένα αφεντικό που ορθώνεται στην κορυφή της ιεραρχίας. Η χρήση της γλώσσας είναι ένα από τα κύρια στοιχεία της άυλης εργασίας. Ο Marazzi (2007: 24) σημειώνει ότι η δυνατότητα επικοινωνίας μέσω της γλώσσας είναι καθολικότερη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτά αναγνωρίζονται στις συνταγματικές συνθήκες. Η γλώσσα δεν διαχωρίζεται ποτέ από τους ανθρώπους. Πάντα « διασχίζει » την πραγματικότητα των προσωπικών σχέσεων εξουσίας· είναι ένας εμμενής πόρος που μπορεί να χρησιμοποιηθεί κάθε φορά που χρειαζόμαστε να επαναπροσδιορίσουμε την ταυτότητά μας και την διαφορά από τον άλλο που δίνει διαταγές. Η γλώσσα είναι ο « χώρος » που μπορούμε να παντρέψουμε το Εγώ και το Εμείς, το ενικό και το συλλογικό, το ιδιωτικό και το δημόσιο.

Η μισθωτη εργασία, ενώ επιβάλλεται σε όλες και όλους, απέχει μακράν από το να αποτελεί εγγύηση πρόσβασης σε ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Μια πλειάδα “οικονομικών ανωμαλιών” προκύπτει από αυτή τη διπλή διεργασία της επέκτασης των έμμισθων σχέσεων και της ευελιξίας, που αποτελεί αυτό που η Judith Butler αποκαλεί “οικονομικές αποτυχίες”: οι μη-απασχολήσιμοι, τα άτομα που εξαρτώνται από την κοινωνική πρόνοια, οι άεργοι, οι ανάπηροι, τα άτομα χωρίς προσόντα ή επαγγελματικές δεξιότητες, οι αδέξιοι, οι ηλικιωμένοι, οι άνεργοι, οι επισφαλείς εργαζόμενοι, οι φοιτητές, οι ερευνητές που δεν μπορούν να πουλήσουν τις γνώσεις τους στην αγορά της γνώσης, οι περίεργοι καλλιτέχνες και οι καλλιτέχνες χωρίς εκθέσεις, οι μετανάστ(ρι)ες με ή χωρίς χαρτιά, οι εργαζόμενες στη βιομηχανία του σεξ. “Όταν μπαίνει για δουλειά” η ζωή από ένα αυξανόμενο παγκοσμιοποιημένο κεφάλαιο, κάτι που γίνεται εφικτό από τη νεο-φιλελεύθερη λογική διαχείρισης, παράγεται ανασφάλεια – ανασφάλεια για τη ζωή στην καθολικότητά της, όχι μόνο για την εργασία όπως στην περίοδο του Φορντισμού. Από τη φτώχεια στην ασθένεια των τρελών αγελάδων, από τον αποκλεισμό στο AIDS, από το στεγαστικό πρόβλημα στην “σεξουαλική ταυτότητα”, τα ίδια τα θεμέλια της ζωής υποβαθμίζονται (Corsani & Lazzarato, 2002: 178-179).

Μυαλό και Σώμα: οι δύο απόψεις

Ο Franco Berardi (2007: 76) θεωρεί ότι οι παλιές κατηγορίες της κριτικής της πολιτικής

οικονομίας δεν επαρκούν πια, μιας και οι διεργασίες υποκειμενοποίησης διασχίζουν πεδία που είναι πολύ πιο περίπλοκα. Πιστεύει ότι ένα νέο πεδίο αρχίζει να εμφανίζεται στη συνάντηση μεταξύ των περιοχών των οικονομικών, της σημειολογίας και της ψυχοφαρμακολογίας. Ονομάζει αυτό το πεδίο « σημειο-κεφάλαιο » (semio-capital) και το ορίζει ως « κεφάλαιο/ροή που πήζει στις σημειωτικές δημιουργίες χωρίς να γίνεται υλικό (material)» (2007: 76). Δεν υπάρχει ανθρώπινη εργασία που δεν συνεπάγεται την άσκηση της διάνοιας. Αλλά ειδικά σήμερα - στην εποχή της άυλης εργασίας - η γνώση γίνεται ο κύριος παραγωγικός πόρος, καθώς το μυαλό των ανθρώπων « μπαίνει στη δουλειά » ως καινοτομία, ως γλώσσα και ως επικοινωνιακή σχέση, αντίθετα με το Φορντισμό, όπου χρησιμοποιούνταν ως η φυσιολογική υποστήριξη της μυϊκής δύναμης, σε επαναλαμβανόμενες εργασίες. Ο Berardi επιχειρεί την υπόθεση ότι το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι ένα ψυχοπαθολογικό περιβάλλον για το ανθρώπινο μυαλό, λόγω της αυξημένης πίεσης για καινοτομία, της επιτάχυνσης και του πολλαπλασιασμού των ερεθισμάτων, του συνεχούς άγχους μη διαφύγει της προσοχής κάποιο ερέθισμα, κάποια πληροφορία, και της παράλληλης σπάνης της φυσικής, ανθρώπινης, επαφής σε μια ψηφιακή κουλτούρα. Ονομάζει αυτή τη συνθήκη « σχιζο-οικονομία » (Berardi, 2007). « Ο συνδυασμός του οικονομικού ανταγωνισμού με την ψηφιακή εντατικοποίηση των πληροφορικών ερεθισμών επιφέρει μια κατάσταση μόνιμου ηλεκτροσόκ που οδηγεί σε μια διάχυτη παθολογική κατάσταση· η παθολογική αυτή κατάσταση εκδηλώνεται ως σύνδρομο πανικού ή διαταραχή προσοχής » (Berardi, 2007: 78). Ο πανικός αποκηρύσσεται ως επώδυνο και ανησυχητικό σύμπτωμα – η φυσική αίσθηση της αποτυχίας ελέγχου του σώματός μας, μια επιτάχυνση του ρυθμού της καρδιάς, η διακεκομμένη αναπνοή που μπορεί να οδηγήσει σε λυποθυμία και παράλυση. Πέραν του πανικού, οι διαταραχές προσοχής επεκτείνονται σε όλο και περισσότερους ανθρώπους. Εκατομμύρια παιδιά στις δύο άκρες του Ατλαντικού παίρνουν φάρμακα για μια ενόχληση που εκδηλώνεται ως αδυναμία συγκέντρωσης σε ένα αντικείμενο για περισσότερα από μερικά δευτερόλεπτα. Η συνεχής ένταση του μυαλού από ροές ερεθισμού των νεύρων οδηγεί πιθανώς σε μια παθολογική κατάσταση κορεσμού. Από τότε που ο καπιταλισμός συνδέθηκε με το μυαλό, έχει βάλει μέσα του ένα παθογόνο παράγοντα, ένα « ψυχωτικό μιμήδιο (meme) που επιταχύνει τις δονήσεις μέχρι να γίνουν τρέμουλο, ως την κατάρρευση » (Berardi, 2007: 79).

Στη δεκαετία του 1990, η κουλτούρα του Prozac ήταν αδιαχώριστη από την κουλτούρα της νέας οικονομίας. Εκατοντάδες χειριστών ηλεκτρονικών υπολογιστών, διευθυντών και μάνατζερ στη δυτική οικονομία είχαν πάρει αναρίθμητες αποφάσεις σε καθεστώς χημικής ευφορίας και ψυχοφαρμακολογικής ευεξίας. Αλλά τελικά το σώμα (l' organismo γράφει στα ιταλικά ο Berardi) λύγισε, δεν κατάφερε να αντέξει ατελείωτα τη χημική ευφορία που είχε προκαλέσει τον ανταγωνιστικό ενθουσιασμό και τον φανατισμό για την παραγωγή. Η συλλογική προσοχή υπερ-

κορέστηκε και προκάλεσε κοινωνική και οικονομική κατάρρευση. Η λέξη κατάρρευση δεν είναι μεταφορική, αλλά αναφέρεται σε μια αυθεντική ψυχοπαθολογική περίπτωση. Αυτό που είδαμε την περίοδο μετά τα πρώτα συμπτώματα οικονομικής παρακμής, τα πρώτα χρόνια του νέου αιώνα, ήταν ένα ψυχοπαθολογικό φαινόμενο υπερενθουσιασμού, τρέμουλου στην καρδιά, πανικού, και τελικά, κατάδυσης στην κατάθλιψη. Όπως στη διπολική διαταραχή, την οικονομική ευφορία της δεκαετίας του 1990 διαδέχθηκε η κατάθλιψη. Κατάθλιψη με κλινικές συνέπειες: μειώνει την κινητοποίηση, την πρωτοβουλία, την αυτοπεποίθηση, την επιθυμία και την διάθεση για σεξ. Η οικονομική κρίση πάντα περιλάμβανε μια κρίση της ψυχο-κοινωνικής ισορροπίας, αλλά σήμερα η παραγωγική διαδικασία έχει ενσωματώσει το μυαλό σε τέτοια έκταση, που η ψυχοπαθολογία έχει γίνει η πιο σημαντική άποψη των οικονομικών κύκλων (Berardi, 2007: 80).

Η κατάρρευση της βιομηχανίας της πληροφορίας και του διαδικτύου με το dot.com crash τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα προσφέρει τα καλύτερα παραδείγματα για τον Berardi. Η ψηφιοποίηση του χρόνου εργασίας σε χιλιάδες μικροκυψέλες χρόνου, με πολλές διαφορετικές εργασίες να επιτελούνται από το ίδιο άτομο, με την ανασυνδυαστική χρήση σημείων, είναι ο κυρίαρχος τρόπος εργασίας. Ο χρόνος προσοχής που διατίθεται στους εργαζόμενους της πληροφορικής μειώνεται συνεχώς: παίρνουν μέρος σε έναν αυξανόμενο αριθμό διανοητικών εργασιών που καταλαμβάνουν κάθε ψηφίδα του χρόνου προσοχής τους. Δεν έχουν πια χρόνο να αφιερώσουν στον έρωτα, την τρυφερότητα ή τη στοργή. Παίρνουν viagra επειδή δεν έχουν χρόνο για σεξουαλικά προκαταρκτικά. Παίρνουν κοκαΐνη για να είναι συνεχώς στην « τσίτα » και ενεργοί. Παίρνουν prozac για να ακυρώσουν την αίσθηση της απώλειας νοήματος που αδειάζει απροσδόκητα τη ζωή τους από κάθε ενδιαφέρον. Η κυβελοποίηση έχει οδηγήσει σε μια μόνιμη κατοχή του χρόνου ζωής. Τα άτομα δεν μπορούν να επεξεργαστούν συνειδητά την τεράστια και διαρκώς αυξανόμενη ποσότητα πληροφοριών που εισέρχεται στους υπολογιστές τους, στα κινητά τηλέφωνα τους, στις τηλεοράσεις τους, στα ηλεκτρονικά ημερολόγια τους και τελικά στο μυαλό τους. Φαίνεται όμως απαραίτητο να παρακολουθούν, να γνωρίζουν, να αξιολογούν, να αφομοιώνουν, και να επεξεργάζονται όλες αυτές τις πληροφορίες, αν θέλουν να είναι επαρκείς, ανταγωνιστικοί, με επαγγελματικές νίκες. Υπάρχει έλλειψη του αναγκαίου χρόνου για την προσοχή στις ροές πληροφοριών στις οποίες εκτιθέμεθα. Το αποτέλεσμα είναι μια ψυχοπαθολογική μετάλλαξη των κοινωνικών σχέσεων. Εκατομμύρια κουτιά ψυχοφαρμάκων πουλιούνται, μια επιδημία διαταραχών προσοχής εξαπλώνεται στα παιδιά και τους εφήβους, το Ritalin, το Prozac, το Zoloft και άλλα ναρκωτικά χρησιμοποιούνται τακτικά στα σχολεία, μια επιδημία πανικού φαίνεται να εξαπλώνεται στον ιστό της καθημερινής ζωής. Η δυσλεξία γίνεται ένα διαδεδομένο χαρακτηριστικό της γνωστικής και κοινωνικής συμπεριφοράς. Η αποξένωση, ο ψυχικός πόνος, η απόγνωση και ο τρόμος, η επιθυμία να μην υπάρχουν, να μην χρειάζεται να πολεμάς συνεχώς, να

εξαφανιστείς, όλα αυτά αυξάνονται. Αυτά είναι σημάδια της κοινωνικής ψυχοπαθολογίας.

Από την άλλη, οι Tsianos & Papadopoulos (2006) αντιτάσσουν ότι το πρωταρχικό συγκροτητικό στοιχείο του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος δεν είναι τόσο η άυλη παραγωγή και η γνωσιακή της υφή, αλλά η ενσώματη πραγμάτωσή του. Ο τρίτος καπιταλισμός – ο μετα-Φορντισμός – δεν είναι γνωσιακός, είναι ενσώματος: είναι το καθεστώς (regime) του ενσώματου καπιταλισμού. Η παραγωγικότητα στο καθεστώς αυτό δεν είναι το αποτέλεσμα της απλής ανταλλαγής πληροφοριών και της αλληλεπίδρασης των γνώσεων, αλλά της δημιουργίας ενός απροσδιόριστου πλεονάσματος κοινωνικών συνδέσεων, άτυπων, συναισθηματικών, που κατασκευάζουν τον κόσμο. Το καθεστώς αυτό τρέφεται με αυτό που δεν είναι εμπορικοποιημένο ακόμα. Ο ενσώματος καπιταλισμός λειτουργεί με κορμιά, όχι με μυαλά: σώματα δημιουργούνται που έχουν την ικανότητα εργασίας, μέσω της ίδιας της δυνατότητάς τους να μετασχηματίζουν κυριολεκτικά το καθεστώς υπαρχής τους μέσα από την επιρροή που ασκούν σε άλλα σώματα και την επιρροή που τους ασκείται, όχι μόνο μέσω γλωσσικής ή λεκτικής επικοινωνίας (affectivity). Το καθεστώς του ενσώματου καπιταλισμού κεφαλαιοποιεί τα κορμιά των μεταναστ(ρι)ών σαν γυμνή εργασιακή δύναμη, όχι σαν κινητικά υποκείμενα δικαιωμάτων· κεφαλαιοποιείται η δύναμη του σώματος να δρά στο χώρο και να μεταμορφώνει τις τοπικότητες στις οποίες βρίσκεται, όχι μόνο η κινητικότητα ανάμεσα στους χώρους. Ο ενσώματος καπιταλισμός ενδιαφέρεται για την παραγωγή ύλης, όχι γνώσης. Η γνώση δεν είναι τίποτα άλλο από ένα χαρακτηριστικό – ανάμεσα σε άλλα - υλικών συσσωματώσεων, είναι ενσαρκωμένη τεχνοεπιστήμη. Η υλικότητα δεν προϋπάρχει της γνώσης μας για εκείνη ούτε είναι μια αντικειμενική γεγονικότητα. Η παραγωγικότητα στον ενσώματο καπιταλισμό δεν είναι το αποτέλεσμα της «συνεργασίας εγκεφάλων» αλλά της συνεργασίας ανθρωπίνων σωμάτων, μηχανών και πραγμάτων. Η κύρια παραγωγική δύναμη του ενσώματου καπιταλισμού δεν είναι η πληροφορία, αλλά η δυνατότητα ανασυνδυασμού της φύσης με απροσδιόριστους και χωρίς όρια τρόπους. Η σημερινή διαδικασία της εργασιακής παραγωγής αξίας βασίζεται στην δημιουργία ύλης και την αποφυσικοποίηση της φύσης, όχι στη δημιουργία γνώσης. Ο ενσώματος καπιταλισμός είναι ένα «μέγα εργαλείο σωματικής παραγωγής» (mega «apparatus of bodily production»), ένα σύνολο βιοτεχνολογιών και πληροφοριακών τεχνολογιών. Τα χαρακτηριστικά αυτά μπορούν να συνοψιστούν σε: α) κοινωνικότητα (sociability)· β) συναισθηματικότητα (affectivity)· γ) αστάθεια (volatility)· δ) υλικότητα (materiality)· ε) ανασυνδυασμός (recombination)· (Tsianos & Papadopoulos, 2006: 20).

Η επισφάλεια είναι η ενσώματη εμπειρία των αμφισημιών της άυλης παραγωγικότητας στον εξελιγμένο μετα-φορντισμό. Η ενσώματη εμπειρία της επισφάλειας χαρακτηρίζεται από: α) ευαλωτότητα: την σταθερή εμπειρία της ευελιξίας χωρίς οποιαδήποτε μορφής προστασία· β) υπερδραστηριότητα: την επιταγή της συνήθειας της συνεχούς διαθεσιμότητας· γ) ταυτοχρονία

(simultaneity): την ικανότητα χειρισμού την ίδια στιγμή των διαφορετικών χρόνων και ταχυτήτων πολλαπλών δραστηριοτήτων· δ) ανασυνδυασμός: τα περάσματα ανάμεσα σε διάφορα δίκτυα, κοινωνικούς χώρους, και διαθέσιμους πόρους· ε) μετα-σεξουαλικότητα: ο άλλος ως σεξουαλικό βοήθημα· στ) ρευστές οικειότητες: η σωματική παραγωγή απροσδιόριστων έμφυλων σχέσεων· ζ) ανησυχία (restlessness): η έκθεση και η προσπάθεια αντιμετώπισης της υπεραφθονίας της επικοινωνίας, της συνεργασίας, και της διαδραστικότητας· η) αδυναμία παραμονής: η συνεχής εμπειρία της κινητικότητας σε διαφορετικούς χώρους και χρόνους· θ) συναισθηματική εξάντληση: συναισθηματική εκμετάλλευση, ή το συναίσθημα ως σημαντικό στοιχείο για τον έλεγχο της απασχολησιμότητας και των πολλαπλών εξαρτήσεων· ι) πονηριά: δυνατότητα εξαπάτησης, επιμονής, οπορτουνισμού, πονηρών κόλπων.

Η επισφάλεια – κατά τους ίδιους συγγραφείς (2006) - αποτελεί την καινούρια διευθέτηση της εκμετάλλευσης της ζωντανής εργασίας στον εξελιγμένο μετα-Φορντισμό. Η επισφάλεια αποτελεί το σημείο εκείνο όπου η άυλη παραγωγή συναντά την κρίση των κοινωνικών συστημάτων που στηρίζονταν στον εθνικό κοινωνικό συμβιβασμό της κανονικής απασχόλησης. Επειδή η εργασία - για να γίνει πιο παραγωγική – ενσωματώνεται στο χρόνο μη-εργασίας, η εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης συμβαίνει πέρα από τα όρια της εργασίας, διανέμεται σε ολόκληρο τον χρόνο και χώρο της ζωής (Nelson & Rossiter, 2005). Η επισφάλεια σημαίνει την εκμετάλλευση του συνεχούς της ζωής στην καθημερινότητά της, όχι απλά της εργατικής δύναμης. Με αυτή την έννοια, η επισφάλεια είναι μια μορφή εκμετάλλευσης που λειτουργεί κυρίως στο επίπεδο του χρόνου. Και αυτό γιατί αλλάζει το νόημα του τι είναι η μη-παραγωγικότητα. Η κανονικοποίηση της εργασίας στο Φορντισμό διασφαλιζόταν με ανταποδοτικό τρόπο ανεξαρτήτως της άμεσης παραγωγικότητάς της. Η προστατευτική λειτουργία του συστήματος της κοινωνικής πρόνοιας είναι η διαχείριση του χρόνου: πετυχαίνει την προσμονή και τη διασφάλιση των περιόδων όπου κάποιος γίνεται μη-παραγωγικός (ατυχήματα και ασθένειες, ανεργία, γηρατειά). Στο μετα-Φορντισμό, κάθε δυνατότητα διαχείρισης του χρόνου εξαφανίζεται. Όχι τόσο επειδή το μέλλον δεν είναι εγγυημένο, αλλά επειδή το μέλλον έχει ήδη απαλλοτριωθεί στο παρόν. Από την προοπτική του εργαζόμενου, η εργασία λαμβάνει χώρα στο παρόν, το οποίο είναι όμως, ενσωματωμένο σε ολόκληρο το εύρος της ζωής του (ως εργαζόμενου). Και ακριβώς αυτό το πρίσμα του εύρους ολόκληρης της ζωής καταστρέφεται στις επισφαλείς συνθήκες εργασίας: από την προοπτική του κεφαλαίου το συνεχές του εύρους ζωής τέμνεται σε συνεχόμενες εκμεταλλεύσιμες μονάδες του παρόντος. Η επισφάλεια είναι αυτή η μορφή της εκμετάλλευσης η οποία, με το να λειτουργεί μόνο στο παρόν, εκμεταλλεύεται συγχρόνως και το μέλλον των ανθρώπων.

Είναι σημαντικό να κλείσουμε αυτή την ενότητα τονίζοντας ότι η ψηφιοποίηση της ζωντανής εργασίας από το μετα-Φορντισμό – κάτω από τις επιταγές της νεο-φιλελεύθερης

ιδεολογίας – έγινε ένα νέο καθεστώς πρωταρχικής συσσώρευσης. Τα συνδικάτα σημερα δεν μπορούν να προστατεύσουν αποτελεσματικά την εργασία και η νεο-φιλελεύθερη ιδεολογία δεν επιθυμεί αυτή την προστασία. Η ενσώματη εμπειρία της επισφάλειας αντανακλά σε μεγάλο βαθμό αυτό το κενό: η σχεδόν υπαρξιακή συνθήκη της ευαλωτότητας γίνεται αντιληπτή ως συνεχής κατάσταση της ύπαρξης σε κάθε λεπτό της καθημερινής ζωής. Η ενσώματη εμπειρία της επισφάλειας αποζητά μια νέα μορφή κοινωνικής προστασίας, που δεν καλύπτεται από την κλασική μορφή του συνδικαλισμού, μια προστασία που να επιτρέπει στους άυλα εργαζόμενους να εκτελούν τις καθημερινές (ανα)παραγωγικές τους δραστηριότητες και συγχρόνως να εγγυάται μια υπαρξιακή ασφάλεια όταν πλήττονται από τη νεο-φιλελεύθερη εκμετάλλευση (Tsianos & Papadopoulos, 2006).

Bell, D. (1976) *The Coming of Post-Industrial Societies*, New York: Basic Books.

Berardi, F. (2007) “Schizo-Economy”, trans. by Michael Goddard, *SubStance* # 2, vol. 36., pp. 75-85.

Butler, J. (1999) *Gender Trouble: Feminism and the Politics of Subversion*, New York: Routledge.

Corsani, A., and Lazzarato, M. (2002), “Le revenu garanti comme processus constituant.”, *Multitudes*, vol. 10, pp. 178-179.

De Angelis, M. & Harvie, D. (2006) “Cognitive Capitalism and the Rat Race: How Capital Measures Ideas and Affects in UK Higher Education”, paper delivered at the Immaterial Labour Conference, held at Keynes Hall, Kings' College, University Of Cambridge, 28-30 April 2006.

Dowling, E. (2006) 'Formulating new Social Subjects? An Inquiry into the Realities of an Affective Worker', paper delivered at the Immaterial Labour Conference, held at Keynes Hall, Kings' College, University Of Cambridge, 28-30 April 2006. Paper Accessed on the 24/04/08 online, at: <http://www.geocities.com/immateriallabour/dowlingpaper2006.html> .

Haraway, D. (1991) *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.

Hardt, M. and A. Negri (2000) *Empire*, Cambridge, USA: Harvard University Press

Hardt, M. and A. Negri (2005) *Multitude – War and Democracy in an Age of Empire*, London: Penguin Books.

Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell Publishers.

Hochschild, A. R. (1997) *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. New York: Metropolitan/Holt.

Lazzarato, M. (1996): 'Immaterial Labour', in P. Virno and M. Hardt (eds), *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press; text used here archived at www.generation-online.org/c/immateriallabour3.htm (last accessed 24/4/2008)

Marazzi, C. (2007) "Rules for the Incommensurable", trans. Giuseppina Mecchia, *SubStance* # 2, vol. 36., pp. 11-36.

Neilson, B. & Rossiter, N. (2005) 'From Precarity to Precariousness and Back Again: Labour, Life and Unstable networks', in *FibreCulture*, issue 5 – Multitudes, Creative Organisation and the Precarious Condition of New Media Labour, accessed on-line on the 24/04/08 at: <http://journal.fibre-culture.org/issue5/index.html>

Tsianos, V. & Papadopoulos, D. (2006) 'Precarity: A Savage Journey to the Heart of Embodied Capitalism', paper delivered at the Immaterial Labour Conference, held at Keynes Hall, Kings' College, University Of Cambridge, 28-30 April 2006. Paper Accessed on the 24/04/08 online, at: <http://www.geocities.com/immateriallabour/tsianospapadopaper2006.html>,

Zukin, S. (1995) *The Cultures of Cities*, Oxford: Basil Blackwell.
